

TANULMÁNYOK / ARTICLES

Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció Magyarországon

Urban shrinkage and residential segregation in Hungary

KOÓS BÁLINT

KOÓS Bálint: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; koos.balint@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7075-2748>

KULCSSZAVAK: lakóhelyi szegregáció; város; zsugorodás

ABSZTRAKT: A csökkenő népességű városok társadalmi problémáinak fokozódásával sok tanulmány foglalkozik, ám ezek döntően nagyvárosi folyamatokra fókuszálnak, figyelmen kívül hagyva a zsugorodó kis- és középvárosokat. Jelen vizsgálat célja, hogy a KSH 2001 és 2011-es népszámlálás mikroadatainak felhasználásával¹ határozza meg egy kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoport (képzetlen, nem foglalkoztatott aktív korúak) térbeli elkülönülésének mértékét és a változás irányát. Az eredmények azt mutatják, hogy bár a magyar városok esetében nem jelentős a lakóhelyi elkülönülés mértéke, egyetlen évtized alatt mégis számottevő polarizáció ment végbe. A zsugorodó városokra nagyobb szegregáció jellemző, mint a népességüket növelőkre, ám – szemben a külföldi nagyvárosok tapasztalataival – az elkülönülés mértéke jellemzően nem emelkedett a 21. század első évtizedében. A kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportok térbeli elkülönülése Magyarországon nem nagyvárosi probléma, bár ott is jelen van, sokkal inkább a hazai kis- és középvárosok egy most még szűk, ám növekvő csoportját sújtja.

Bálint KOÓS: *research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u. 4., H-1097 Budapest, Hungary; koos.balint@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7075-2748>*

KEYWORDS: *residential segregation; town; shrinking*

ABSTRACT: *Research on increasing social problems of shrinking cities is abound. Studies, however, have mainly focused on metropolitan processes, leaving the case of shrinking small and medium sized towns uncovered. The purpose of this study is to fill this gap by measuring residential segregation level of a disadvantaged social group (uneducated, unemployed, active age population) in small and medium sized towns. The study relies on micro data of the Hungarian Central Statistical Office's 2001 and 2011 Census to calculate exposure-based segregational index scores. This segregational index measures the gap between actual and maximum social exposure of the disadvantaged social groups to other social groups at census tract level.*

Data shows that although the urban population of the disadvantaged social group halved during the decade from 2001 to 2011, Hungarian cities and towns were affected by this shrinkage to varying degrees. The capital and cities with county rights experienced a significant decrease in the number of disadvantaged groups contrary to small and medium-sized towns. The calculation of residential segregational index scores revealed, that this disadvantaged social group tends to be living in mixed neighbourhoods, and can not be seen as residentially segregated. Although the degree of

residential segregation is typically low in Hungarian urban areas, significant polarization has taken place during a single decade.

In those settlements where the degree of residential segregation was low in 2001, the segregational index score tended to get even lower by 2011. This group of urban settlements consists of various subgroups, such as suburban towns characterised by dynamically growing population, capital city districts with dropping population and resort towns (famous spa towns: Hévíz, Zalakaros, Harkány). At the other end of the spectrum, urban areas characterized by higher segregational index scores in 2001, experienced the intensification of residential segregation in 2011. In the same year, the number of urban areas with high degrees of spatial segregation also grew above 200% of the urban average. All in all, both the extent of spatial segregation and the number of segregated urban areas have grown in Hungary between 2001 and 2011. The common characteristics of these increasingly segregated urban areas is that they have a modestly declining population (10-25 thousand inhabitants) and limited roles in public service provision (health, education). They also tend to be centers of inner and outer peripheral areas.

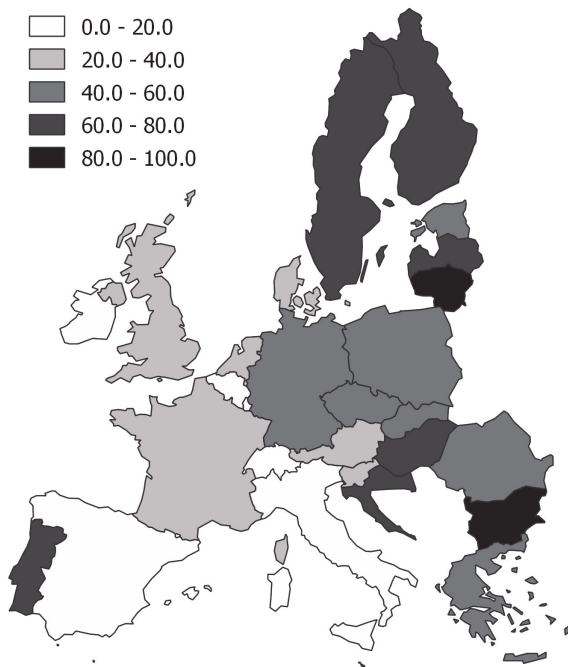
The most striking result to emerge from the data is that residential segregation in Hungary is not a problem of shrinking cities, rather of small and medium sized towns. In contrast to the experience of well-known shrinking cities (Rust Belt cities), the degree of spatial segregation of the disadvantaged social group is decreasing in Hungarian cities (capital and cities with country rights).

Bevezetés

A világ népessége robbanásszerűen szaporodik, s e növekvő népesség mind nagyobb arányban koncentrálódik a városokban. A Föld városlakóinak száma 1950 és 2014 között 751 millióról 3,9 milliárdra emelkedett (Bocquier 2014), a városban élők aránya 30-ról 54 százalékra ugrott. E folyamat ugyanakkor elképesztő területi differenciálódás mellett ment végbe: miközben több tízmillió megavárosok formálódtak, a fejlett világ városainak jelentős része népességvesztéssel szembesül. Az 1960 és 2005 közötti időszak Európájában a 200 000 főnél népesebb városok 40 százaléka veszített népességéből (Mykhnenko, Turok 2008). A legfrissebb népszámlálási adatok alapján a népességvesztés erőteljesen sújtja Kelet-Közép-Európa országainak kisvárosait (1. ábra), ahol az 5 000–25 000 fős települési kör fele (pl. Lengyelországban), de helyenként teljes egésze (pl. Litvániában) veszített lakosságából 2001 és 2011 között.

A városlakók számának csökkenése az élet számos területén vet fel új problémákat, kérdéseket, ami indokoltá teszi a jelenség vizsgálatát. A lélekszám csökkenése közvetlenül érinti a lakáspiacot, hiszen hatására csökkenhetnek a lakásárak, növekszik az üresen álló lakásállomány, ami mérsékelheti az építőipari keresletet. Az elhagyott, üresen álló ingatlanok sok esetben illegális tevékenységek helyszínévé válnak, ami rontja a városi életminőséget. A népesség csökkenése érinti a közműszolgáltatókat is, a túlméretezetté váló hálózatok fenntartása, üzemeltetése egyre költségesebb (Koziol, Veit, Walther 2006), valamint a közszolgáltatások más területein – különösen az egészségügyi és az oktatási-nevelési intézményekben – a kereslet egyre inkább elszakad a kínálattól (Haase et al. 2014).

1. ábra: A csökkenő népességű kisvárosok aránya az Európai Unióban 2001–2011 között (%)
Population share of shrinking small and medium sized towns in the EU (according to data of 2001–2011)

Forrás: saját számítás és szerkesztés az Eurostat adatai alapján. (http://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/6787248/LAU2_REFERENCE_DATES_POPL.xlsx), (Megjegyzés: kisvárosnak tekintve az 5 000–24 999 fő közti településeket.)

A népességcsökkenés és következményei mérséklék a helyi önkormányzatok bevételi forrásait, szűkítik a meglévő szolgáltatási színvonal fenntartásának lehetőségét, esetenként a közterületek, közintézmények látványos leromlásával jelezve a helyzet súlyosságát. Ezeken a gazdasági, mérnöki, településüzemeltetési kérdéseken túl azonban a folyamatnak van egy fontos társadalmi aspektusa is, mégpedig a társadalmi polarizációs folyamatok felerősödése (Sousa, Pinho 2015). A népesség csökkenése ugyanis kihat az érintett települések társadalmi összetételére, jellemzően felerősíti a térbeli-társadalmi szegregációt (Fol 2012; Petsimeris 1998). Jelen vizsgálat célja, hogy népszámlálási mikroadatok elemzése révén hozzájáruljon a hazai városokban megfigyelhető szegregációs folyamatok jobb megértéséhez.

Elméleti keretek

A népességüket veszítő városok esetében megfigyelhető társadalmi polarizálódás sajátos, köztes területet képez a tudományos vizsgálatok tekintetében, hiszen két nagyobb, önmagában is rendkívül összetett terület határmezsgyéjén helyezkedik el.

Az egyik ilyen nagy múltú kutatási terület a különböző társadalmi csoportok városon belüli elkülönülését, annak hajtóerőit, térbeli-időbeli sajátosságait tárja fel (Csanádi, Ladányi 1992; Sassen 2001; Massey, Denton 1993). A másik, jóval kisebb múltú visszatekintő kutatási irány a népességüket veszítő városokat helyezi a vizsgálat fókuszába, feltárva a folyamat mögött meghúzódó erőket, a folyamatot kísérő társadalmi-gazdasági folyamatokat, azok térbeli lenyomatait. E kutatások jellemzően nagyvárosi folyamatok feltárására irányulnak, s ezek mellett szinte eltörpülnek a zsugorodó kis- és középvárosokkal foglalkozó kutatások (Pallagst 2009).

Zsugorodó városok

A városok népességvesztésének elméleti keretbe foglalása a Chicagói iskola képviselőinél jelent meg (Hoyt 1939), s később több városfejlődési modellben tűnt fel a fejlődési folyamat egy szakaszaként (van den Berg et al. 1982; Enyedi 1984). Fontos rámutatni, hogy e modellekben a népességvesztés nem egyedi okokra (természeti katasztrófa, gazdasági válság) vezethető vissza, hanem a városfejlődés szerves részeként jelenik meg. Hátterében a belvároshoz kötődő – romló életminőség által indukált – népességkiáramlás húzódik meg (Berry 1977), amely részben a szuburbán zóna, részben pedig távolabbi vidéki területek felértékelődését hozza magával. A belváros népességvesztésének folyamatát már Berry is összekötötte az ingatlanállomány romló minőségével, ám ezen túllépve, a neomarxista irányzat a tőke körforgásának egy elemeként értelmezte a belváros hanyatlását, a kertvárosok fejlődését, illetve a hanyatlást követően olcsóvá váló belvárosban megfigyelhető fejlesztést (Harvey 2013).

Az utóbbi években előtérbe került a lokális munkaerőpiaci válságok összekapcsolása a globalizációs folyamatokkal, illetve az a megközelítés, amely a városi hanyatlást a metropolizációs folyamat negatív lenyomataként értelmezi (Cunningham-Sabot, Fol 2009). A globalizáció kialakította a globális városokat, illetve ezek hálózatát, amelyek korábban nem látott mértékben koncentrálják az erőforrásokat, a szakértelmet és a tudást (Sassen 2001). A globális pénzügyi-termelési-értékesítési hálózatok meghatározó pontjaiként működő globális városok (Audirac 2005) a hierarchia alsóbb szintjeiről vonzzák magukhoz a tőkét és az emberi erőforrást. Azok a városok és térségek, amelyek nem képesek a globális áramlási rendszerbe funkcionálisan betagozódni, elveszítik vonzerejüket, és társadalmi-gazdasági hanyatlással kell számolniuk (Castells 2000). Castells szerint tehát a városok zsugorodása a globális versenyben megtapasztalt egyfajta versenyképtelenség leképeződésének tekinthető, a folyamat során a város veszít korábbi pozíciójából, amely hosszabb távon periferizálódáshoz vezethet el (Kühn 2015). Az elvándorlásból eredő humántőke-vesztés különösen jelentős azokban a városokban, amelyek gazdasága egyetlen ágazatra, illetve egyetlen vállalatra épült, és a globalizációval járó növekvő versengésben alulmaradtak (Cunningham-Sabot, Fol, 2009).

Hiba lenne azonban a városi népesség csökkenését pusztán gazdasági okokra és az azzal összefüggő elvándorlásra visszavezetni. Az 1960-as évektől kezdődően a második demográfiai átmenettel alapvető változások történtek a jóléti államokban: egyrészt drasztikusan lecsökkent a termékenységi ráta, másrészt jelentősen megnőtt a születéskor várható élettartam, amely összességében eloregedő és csökkenő lélekszámú társadalomhoz vezet, hacsak a fiatal korosztályok beáramlása nem elmentételezi a folyamatot (van de Kaa 1987).

E bemutatott elméletek a népességvesztés lehetséges okaira, a háttérben meghúzódó tényezőkre, folyamatokra mutattak rá. A fentiek alapján aligha meglepő, hogy e komplex jelenség, jelenségcsoport elnevezése kapcsán nem alakult ki egységes terminológia. Diszciplína, idő és tér függvényében más és más hívószavak (de nem szinonimák!) kapcsolódtak a jelenséghez: így például *'population decline'*, *'urban crisis'*, *'demographic depression'*, *'shrinking'*, német nyelvterületen *'Schrumpfung'*, míg hazai diskurzusban a dezurbanizáció mellett a hanyatlás, illetve zsugorodás vált gyakorivá.

A népességüket veszítő városokkal kapcsolatban az ezredfordulót követően kezdődött meg a *'shrinking city'* (zsugorodó város) fogalom térhódítása, mikor is a Német Szövetségi Kulturális Alap támogatásával kutatás indult a csökkenő népességű városok vizsgálatára (Oswalt 2005). A fogalom szélesebb körű használatát ösztönözte, hogy nem pusztán a népességcsökkenés szinonimájaként jelent meg, hanem a folyamat többdimenziós jellegére mutat rá: a csökkenés nem pusztán a város népességszámát érinti, de hanyatlík a gazdaság és esetenként fokozódnak a társadalmi problémák is (Martinez-Fernandez et al. 2012; Pallagst 2013). A fogalom elterjedéséhez az is hozzájárulhatott, hogy a zsugorodó város fogalmához nem kapcsolódtak negatív képzetek. A fogalom nem egy menthetetlen ipari-környezeti-társadalmi katasztrófa sújtotta város képét villantotta fel, hanem egy fogyó városét, ahol ugyan csökken a népesség, ám ez a folyamat kontrollálható (*'smart shrinkage'*; Popper, Popper 2002). Ökológiai szempontból pedig akár pozitív oldalai is lehetnek (Burkholder 2012), vagy a város éppen a túlszűfolttság, túlhasználat mérséklődésével éppen így válik megfelelő méretűvé: *'right-sizing'* (Hollander, Németh 2011).

A *'shrinking city'* fogalmát mind többen kezdték használni. Ennek ellenére nem alakult ki egységes meghatározás, bár a SCIRN (*Shrinking Cities International Research Network*) kutatói hálózat kialakított egy meglehetősen tág definíciót: olyan városias terület, amelynek legalább 10 000 lakosa van, és két egymást követő évben is csökkent a népessége, valamint gazdasági válság sújtja. Ennek ellenére a fogalmat döntően mégis a népességüket veszítő nagyvárosokra alkalmazzák, ahol jellemzően évtizedekre visszamenően tapasztalható a csökkenés. A magyar szakirodalomban sem lehet egységes szóhasználatot felfedezni, a vizsgált jelenségcsoportra gyakrabban használt kifejezések: hanyatló (Beluszky, Győri 1999), illetve zsugorodó város (Halász 2017; Pirisi, Máté 2014), melyek közül az utóbbit használjuk a továbbiakban a *'shrinking city'* magyar megfelelőjeként.

Bár a SCIRN meghatározása megkönnyíti a határokon átvívelő komparatív vizsgálatokat, jelen vizsgálatunkban nem ezt alkalmazzuk, mivel egyrészt Magyaror-

szágon a városi funkciók jóval a tízezer fős határ alatt is megjelennek, másrészt a 2008-as gazdasági világválság negatív következményei, bár eltérő mértékben, de minden települést sújtottak. A jelen vizsgálat során a zsugorodó városok közé azon településeket soroltam, amelyek népessége csökkenést mutatott a 2001-2011-es időszakban, és városi ranggal rendelkezik (város, megyei jogú város, fővárosi kerület), ellenben figyelmen kívül hagytam a gazdasági dimenziót.

Zsugorodó városok szegregációs folyamatai

A szegregációval kapcsolatos irodalom túlnyomó többsége nagyvárosi, sőt egyenesen a metropolisz térségekben zajló folyamatokra fókuszál, jellemzően a lakónépességüket dinamikusan növelő városi térségekben figyelve meg a társadalmi csoportok térbeli elkülönülését, annak időbeli változását. Az egyes társadalmi csoportok lakóhelyének térbeli elkülönülése évezredek óta megfigyelhető, e jelenség társadalmi problémaként történő interpretálása csupán az utóbbi évtizedek fejleménye. Pontosabban, nem általában a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése, hanem a szegénység térbeli koncentrációja fogalmazódik meg közpolitikai beavatkozást igénylő problémaként. A térhez kötődő stigmatizáció, illetve negatív diszkrimináció következtében e városrészek lakóit ugyanis alacsonyabb társadalmi mobilitási esélyek jellemzik, ami mobilitási törekvéseikre is romboló hatást gyakorol (Massey, Denton 1993). A szegénység és az etnikai hovatartozás esetenként szorosán összekapcsolódik. Ugyanakkor több vizsgálat is rámutatott, hogy önmagában az etnikai szegregáció nem tekinthető hátrányosnak, bizonyos körülmények között ugyanis erősítheti a társadalmi hálózatok kialakítását és fenntartását, a reciprocitást, segítheti például tagjainak vállalkozóvá válását, hosszabb távon a társadalmi beilleszkedést, vagy akár képviselőik választása révén a politikai érdekek megjelenítését is (Peach 1996; van Kempen, Özüekren 1998). Összességében azonban a térbeli, társadalmi elkülönülés megítélése negatív, főként, ha ahhoz a társadalmi kirekesztés különböző formái is kapcsolódnak.

A népességüket vesztő városok társadalmi szegregációs folyamataival foglalkozó kutatások az 1980-as években Amerikában indultak el, rámutatva, hogy a hagyományos ipari központokat (Cleveland, Detroit, Flint, Youngstown) sújtó dezindusztrializációs válságot a középosztály intenzív lakóhelyi szuburbanizációja és a szolgáltató szektorban létrejött munkahelyek decentralizációja kísérte (Fol 2012). A folyamat eredőjeként a *Rust Belt* városközpontjaiba koncentráálódtak a szegény – gyakran migrációs háttérű – családok, reménytelenül távol a szolgáltató szektor szuburbán zónában lévő munkahelyeitől (Ihlanfeldt, Sjoquist 1998). A városközpontokban tapasztalható lélekszámcsökkenést és gazdasági hanyatlást a kertvárosok dinamikus bővülése ellenpontosította, így sok esetben a várostérség egésze nem is mutatott lélekszámvesztést, a válságjelenségek a központi város belső területeire korlátozódtak. Új fejleményként a városmaghoz legközelebb elhelyezkedő, legrégebben kialakult szuburbán területeken is megfigyelhetővé vált a szegre-

gációs folyamatok felerősödése (Ihlanfeldt, Sjoquist 1998). Az ezredfordulót követően pedig az amerikai *Sun Belt* övezet nagyvárosainak – Las Vegas, Atlanta, Phoenix – zsugorodása is megindult (Hollander 2018), ami a jelentős számú spanyol ajkú bevándorló miatt a térbeli-társadalmi szegregációs folyamatok felerősödéséhez vezetett.

Az Európai Unió országaiban a nagyvárosok szegregációs mintázatai – a szuburbanizáció, a dezindusztrializáció, illetve a globalizáció hatásai – jellemzően követik az Egyesült Államokban megfigyelhető folyamatokat, ám több ponton is jelentékeny eltérés figyelhető meg.

- Elsőként megállapítható, hogy a folyamatok kevésbé intenzívek: mérsékeltebb a jövedelmi polarizáltság, s bár a szuburbanizáció jelen van, de mellette a belvárosok dzsentifikációja is zajlik.
- Az európai országokat, s így a nagyvárosok lélekszám alakulását sokkal inkább meghatározza a második demográfiai átmenet: a tartósan alacsony termékenységi ráta és a várható élettartam növekedéséből eredő elöregedés, illetve népességfogyás, amit eltérő mértékű bevándorlás ellensúlyoz.
- Európában jóval erőteljesebb az állami/közösségi szerepvállalás a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése érdekében, ami változó módon és mértékben a lakhatásra is kiterjed, így több tényezőn keresztül is befolyásolja a térbeli-társadalmi szegregációt (Arbaci 2007).
- Mindezen tényezők hatására az európai nagyvárosok belvárosi részeiben nem alakultak ki amerikai léptékű, szélsőségesen leromlott városrészek, ahol társadalmilag kirekesztett, szegény családok koncentrálnának (Musterd, Ostendord 2003).
- Sokkal inkább a nagy kiterjedésű, kevésbé vonzó lakhatási lehetőségeket kínáló lakónegyedekben érzékelhető a folyamat, amelyek jellemzően az (egykori) iparnegyedekhez, kikötőkhöz, vasútvonalakhoz közel épültek ki.
- Az utóbbi évtizedekben megerősödött bevándorlás eredményeként a nyugat-európai országok nagyvárosaiban is fokozódott az etnikai csoportok térbeli koncentrációja, ám ezek társadalmi-gazdasági szempontból integráltabbaknak tekinthetők, mint amerikai megfelelőik (Malheiros 2002).

Sajátosságai folytán feltétlenül jelezni kell az Európai Unióhoz csatlakozott rendszerváltó országok esetét, hiszen, bár itt is rendre az európai tendenciák jutottak érvényre, ám döbbenetes intenzitással, amely alapján indokolt a megkülönböztetés (Kabisch, Haase, Haase 2006). A vasfüggöny leomlását követően alig néhány év alatt végbement az a dezindusztrializáció, ami Nyugat-Európában évtizedekig tartott, nagy lendületet kapott a szuburbanizáció, illetve erőteljes szelektív migráció indult meg az Európai Unió fejlettebb metropolisztérségeinek irányába, ami a korszerkezetre is kedvezőtlen hatást gyakorolt, s felerősítette a második demográfiai átmenet negatív hatásait. Ehhez járult hozzá a kiterjedt önkormányzati (állami, illetve vállalati) lakásvagyon gyors ütemű privatizációja – ami ugyan illeszkedett a nyugat-európai neoliberális lakhatási modell terjedéséhez

(Cole 2006), de mértéke és intenzitása kelet-közép-európai sajátosságnak tekinthető. A rendszerváltó országok hagyományosan elvándorlással jellemezhetőek, ugyanakkor fontos változást jelent, hogy az egykori NDK nagyvárosai az ezredfordulót követően belföldi és nemzetközi migráció célterületeivé váltak, s a kilencvenes évek hírhedt zsugorodó városai, mint Lipcse és Drezda, újból növelni tudták lélekszámukat (Wiechmann 2009).

Sok tekintetben hasonlóak az Európai Unió déli országaiban megfigyelhető folyamatok, hiszen itt is érvényre jutott a dezindusztrializáció, a második demográfiai átmenet. Ugyanakkor eltérést jelent, hogy a bérlakásállomány jóval kisebb jelentőségű, s Nyugat-Európa nagyvárosaival összevetve intenzívebb a szuburbanizáció, amelyet egy mérsékeltebb és területileg erősen koncentrált dzsentifikáció ellenpontos. Mindezek eredményeként Dél-Európa nagyvárosaiban – Rómában, Milánóban, Madridban, Athénben – hagyományosan nem alakult ki erőteljes etnikai, térbeli szegregáció a belvárosi területeken, inkább mozaikos struktúra megjelenéséről lehet beszélni, ahol jellemző a szélsőségesen eltérő társadalmi helyzetű csoportok térbeli közelsége (Leal 2004). Mindemellett a legszegényebb, gyakran afrikai, ázsiai bevándorlókat komoly lakhatási problémák sújtják (Arapoglou 2006; Arbaci, Malheiros 2010).

A fenti vázlatos áttekintés alapján az a téves benyomásunk keletkezhet, hogy a téma rendkívül alaposan kutatott, globális folyamatok által vezérelt univerzális jelenség, amelyet a helyi útfüggőség, adottságok, történelmi múlt árnyalhat. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a megállapítások döntően fővárosokra, illetve regionális központokra vonatkoznak, jellemzően 200 000 fő fölötti népességgel. Ezzel szemben a kis- és közepes méretű városokban zajló szegregációs folyamatok kisebb figyelmet kaptak, noha e szegmensben gyakoribb a hosszú távú népességcsökkenés, a több dimenzióban is érzékelhető zsugorodás.

A kevés idevágó publikáció általában leíró jellegű és esettanulmányokon alapul. Kelet-németországi tapasztalatok (Halberstadt, illetve Nordhausen) alapján Göler (1999) a rendszerváltó középvárosokat sújtó szelektív elvándorlás jelentőségére mutatott rá, amely rövidtávon is képes volt az érintett városok korszerkezetét és iskolázottsági viszonyait átstrukturálni. Az általa vizsgált 30–50 ezres német középvárosokban – szemben a nagyvárosokkal – nem volt markáns beáramlás, nem a határon (tengeren) túlról érkező, fiatal, szegény és képzetlen bevándorlók megjelenése rajzolta át a helyi társadalom arculatát, hanem a helyi háztartások lakásválasztási döntései (Göler 1999). A nyugatra irányuló intenzív elvándorlás csupán közvetlenül a rendszerváltást követő néhány évben volt érzékelhető, s bár továbbra is negatív vándorlási egyenleg jellemezte a vizsgált középvárosokat, a lélekszám csökkenése döntően a negatív természetes szaporulatnak volt betudható. A vizsgált zsugorodó kelet-német városokban a szegregációs folyamat a városon belüli költözések révén erősödött fel, a mobilabb, jobb anyagi körülmények közt élő családok a városközpontból a kertvárosias részekbe húzódtak ki, így a belvárosban mindinkább az idősebb, alacsonyabb jö-

vedelmű családok koncentráálódtak. Erőteljes volt ez a folyamat a lakótelepeken, amelyek a legkevésbé vonzó lakhelyet jelentették a kilencvenes években.

A magyarországi kutatások döntően Budapesten és jóval kisebb számban a regionális központokban (Szeged, Miskolc, Pécs) a társadalmi-térbeli elkülönülés és a szocioökonómiai státusz viszonyrendszerét (Konrád, Szelényi 1969; Csanádi, Ladányi 1988; Csanádi et al. 2007; Kovács, Szirmai 2006; Ladányi 2008; Berényi 2010), illetve az etnikai szegregátumok formálódását vizsgálták (Kertesi, Kézdi 1997; Ladányi 1989; Ladányi, Virág 2009; Tóth et al. 2017). A kis- és középvárosi szegregáció kutatása Magyarországon is inkább kivételnek tekinthető, kiemelkednek Timár Judit és Nagy Erika kutatásai, amelyek a Veszprém, Békéscsaba, Szeged és Pécs belvárosában megindult dzsentrifikációs folyamatát vizsgálták (Timár, Nagy 2007). Kisebbségi figyelmet kapott az a kutatás, amely a dél-alföldi mezővárosok integrált városfejlesztési dokumentumai alapján a szegregátumok térbeliségét vizsgálta (Lennert et al. 2014). Bár Kertesi és Kézdi 2014-es tanulmányukban nem a lakóhelyi, hanem az iskolai szegregációt vizsgálták, nagyon fontos lépést tettek azzal, hogy rendkívül széles körben, száz magyar városban elemezték a cigány tanulók iskolai szegregációját. Jelen kutatásunkban a hazai kis- és középvárosok szegregációs folyamatait vizsgáljuk az ezredfordulót követően.

Adatok, módszerek

Tekintve, hogy népszámlálási adatok feldolgozására van módunk, vagyoni és jövedelmi adatokra nem építhetünk, ám mind a 2001-es, mind pedig a 2011-es népszámlálási mikroadatokat esetében részletes adatok állnak rendelkezésre a lakosok iskolai végzettségére és gazdasági aktivitására vonatkozóan. E dimenziók ismeretében meglehetősen jól becsülhető a jövedelmi helyzet. A népszámlálási mikroadatokat esetében e dimenziók együttesen, személyi szinten is vizsgálhatóak, lehetővé téve a legkedvezőtlenebb társadalmi státuszú csoport tagjainak – a képzetlenek és a nem foglalkoztatottak – beazonosítását. Az egyéni szinten megragadott kedvezőtlen körülmények nem feltétlenül jelentenek jövedelmi szegénységet, hiszen a családon belüli transzferek ezt a hatást mérsékelhetik, számlálókörzeti szinten viszont biztos, hogy problémát jelez, ha nagyszámú képzetlen, munkajövedelem nélküli lakost írnak össze egy-egy jól elkülöníthető, utcákkal határolt településrészben. Egy számlálókörzetbe jellemzően 150-300 lakos és 70-150 lakóegység tartozik, s a lehatárolásakor törekedtek arra, hogy lehetőség szerint homogén, jól (pl. utcákkal) körülhatárolt területeket alakítsanak ki, ennek révén jóval a települési szint alá vihető a vizsgálat.

A lakóhelyi szegregáció vizsgálatokor arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az adatfelvételek idején (2001 és 2011) területileg mennyire egyenletesen

helyezkedtek el a vizsgált hazai városokban a legkedvezőtlenebb státuszú csoport tagjai. Megfordítva a kérdést: mennyire koncentráltak a városi térben annak a csoportnak a tagjai, akik:

- aktív korúak (15-64 éves),
- adatfelvétel idején nem folytattak tanulmányokat,
- nem foglalkoztatottak és
- legfeljebb általános iskolai végzettségűek.

Az összevethetőség fontos szempont volt a csoport meghatározásakor, ugyanakkor látnunk kellett, hogy egyetlen évtized alatt is mennyire megváltozott e társadalmi csoport relatív helyzete, mennyire marginalizálódtak a körülmények változásai miatt. Míg 2001-ben egy kifejezetten népes – 744 ezer fős – társadalmi csoportot alkottak a városi népességben belül, addig 2011-re számuk 358 ezerre csökkent (1. táblázat). E kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport részaránya követi a települési lejtőt: mindkét időpontban rendre a fővárosban a legalacsonyabb, valamivel magasabb a megyei jogú városokban és legmagasabb értéket a kis- és középvárosok körében éri el. Rá kell mutatni, hogy a vizsgált csoport létszáma nem azonos mértékben csökkent a városhierarchia különböző szintjein, a képzetlen, nem foglalkoztatott emberek száma a fővárosban az induló érték 40,4%-ára, a megyei jogú városokban 46,2%-ára, egyéb városokban pedig 51,1 százalékkára csökkent.

1. táblázat: A vizsgált társadalmi csoport megoszlása a lakóhely közigazgatási rangja szerint (2001, 2011)
Distribution of the examined social group according to the administrative rank of the place of residence (2001, 2011)

	<i>Budapest</i>		<i>Megyeszékhely, megyei jogú városok</i>		<i>10bbi város</i>	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Aktív korú, nem tanuló népesség	874 957	901 965	1 014 842	1 053 798	1 443 913	1 601 677
Nem foglalkoztatott, legfeljebb ált. isk. végzettségűek	127 480	51 560	184 280	85 256	432 594	221 281
Arány (%)	14,6	5,7	18,2	8,1	30,0	13,8

Forrás: KSH Népszámlálás 2001, illetve 2011 mikroadatai alapján saját számítás

A szegregáció mérése

Az egyes társadalmi csoportok térbeli elkülönülésének mérésére a szakirodalom nagyszámú mérési eszközt dolgozott ki (Massey, Denton 1988), amelyek közül – követte Clotfelter (2004) valamint Kertesi és Kézdi (2014) módszerét – egy kitettsé-

gi indexen alapuló települési szintű szegregációs indexet választottam. Az alkalmazott kitétségi index (ENR) azt méri, hogy milyen eséllyel találkozik lakóhelyén

- egy kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzetű, aktív korú lakos (aki legfeljebb általános iskolai végzettségű és az adatfelvétel időpontjában nem volt foglalkoztatott),
- egy NEM kedvezőtlen helyzetű, aktív korú lakossal (aki legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, de foglalkoztatott volt, vagy munkaerőpiaci státuszától függetlenül magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett).

Az ENR_j -vel jelölt kitétségi index számítási módja képletben:

$$ENR_j = \sum_{i=1}^{I_j} r_{ij} \frac{N_{ij} - R_{ij}}{N_j - R_j}$$

A kitétségi index (ENR_j), illetve szegregációs index (S_j) kalkulálása során az alábbi jelöléseket alkalmaztuk:

- I_j - számlálókörzetek száma a j-edik településen,
- N_{ij} - az aktív korúak száma a j-edik település i-edik számlálókörzetében,
- N_j - az aktív korúak száma a j-edik településen,
- R_{ij} - a nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők száma a j-edik település i-edik számlálókörzetében,
- R_j - nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők száma a j-edik településen,
- r_j - nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a j-edik település i-edik számlálókörzetében,
- r_j - nem foglalkoztatott, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a j-edik településen.

A kitétségi index (ENR) magas értéke azt jelzi, hogy a kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzetű lakosok a legszűkebb lakóhelyi (népszámlálási számlálókörzet) környezetükben nagy eséllyel találkoznak jobb társadalmi, gazdasági helyzetű lakosokkal - azaz a számlálókörzetek lakossága e tekintetben heterogén. A kitétségi index alacsony értéke ezzel szemben azt jelzi, hogy a kedvezőtlen helyzetűek kis eséllyel találkoznak jobb helyzetűekkel, ami azt jelzi, hogy a vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése hangsúlyos, ami a csoport szegregációját jelzi.

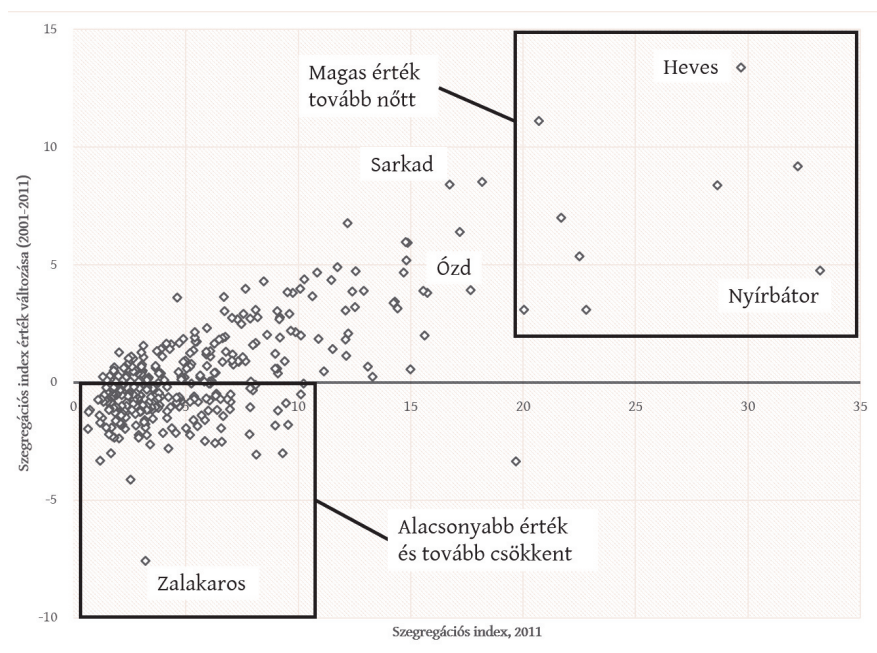
Az ENR_j -vel jelölt kitétségi index minimum értéke 0, amely azt jelöli, hogy a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport lakóhelyét tekintve teljes egészében elkülönül a társadalom többi részétől, olyan számlálókörzetekben összpontosulnak, ahol nem is él kedvezőbb helyzetű (képzettebb, illetve foglalkoztatott) lakos. Maximális értékét pedig akkor veszi fel, ha minden egyes számlálókörzetben azonos arányban élnek hátrányos helyzetűek, azaz, ha nem lehet térbeli koncentrációról beszélni. A kitétségi index értelmezését nehezíti, hogy nulla érték jelöli a térbeli koncentráció maximális mértékét. A kitétségi index normalizálásával állítható elő a szegregációs index (S_j), amely már 0 és 1 közé eső értékeket vesz fel, és magasabb értékekkel jelzi az adott településen tapasztalható nagyobb mértékű térbeli szegregációt.

$$\text{Képletben: } S_j = \frac{r_j - ENR_j}{r_j} \quad \text{ahol } 0 \leq S_j \leq 1$$

A fenti számítási mód szerint meghatározott szegregációs index értékei 2001-ben és 2011-ben egyaránt a magyar városállományban jellemzően csekély mértékű térbeli szegregációt jeleznek (átlag 0,054 – 0,058; medián 0,045 – 0,043), azaz általában elmondható, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoport tagjai (képzetlen és nem foglalkoztatott emberek) legszűkebb lakóhelyük tekintetében nem különülnek el élesen a jobb társadalmi helyzetűektől. Az egyes településeken megfigyelhető lakóhelyi szegregáció mértéke időben meglehetősen stabilnak mondható, a Spearman-féle rangkorrelációs mutató értéke 0,8609, azaz, ha egy településre 2001-ben az alacsony lakóhelyi elkülönülés volt jellemző, akkor nagyon nagy valószínűséggel 2011-ben is alacsony szegregációs értéket mérhetünk.

Ha a lakóhelyi szegregáció időbeli dinamikáját vizsgáljuk (2. ábra), láthatóvá válik, hogy a városok körében még ilyen rövid időtávon is érzékelhető polarizálódás ment végbe. Azon városok körében, ahol már az ezredforduló időszakában is magas volt a térbeli elkülönülés mértéke, egy évtizeddel később jellemzően még

2. ábra: Szegregációs index értékei 2011-ben, s a változás 2001-hez képest
Segregational index score in 2011 (x-axis) and index score change between 2001 and 2011 (y-axis)

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 és 2011 mikroadatai alapján saját számítás és szerkesztés. (Megjegyzés: x tengelyen ábrázolva a 350 hazai város és fővárosi kerület szegregációs indexének 2011-es értékei alapján növekvő sorrendbe rendezett értékeit, y tengelyen pedig a szegregációs index változását 2001 és 2011 közt. A jobb áttekinthetőség érdekében a szegregációs index értékeit 100-zal szoroztuk.)

magasabb szegregációs index értékeket mértünk. Ezzel szemben azon városokban, ahol alacsony volt a szegregációs index értéke 2001-ben, a vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése jellemzően tovább mérséklődött 2011-re.

A leíró statisztika bevett mutatói alátámasztják a hazai városállományon belüli polarizálódásra vonatkozó feltevésünket, hiszen nőtt az index-értékek terjedelme (a minimum érték csökkent, a maximum érték emelkedett), illetve emelkedett a szórás is 2001 és 2011 között. A középértékek tekintetében pedig megfigyelhető a magasabb értékek elhúzó hatása: miközben a medián érték csökkent, a számtani átlag emelkedett. Joggal tehető fel a kérdés, hogy a népességváltás iránya és intenzitása összefüggést mutat-e a lakóhelyi szegregáció mértékével és időbeli változásával. A hazai városokat ezek alapján három csoportba soroltam, megkülönböztetve a 2001 és 2011 közötti időszakban növekvő népességű (85 település) és fogyó népességű településeket (265). Az utóbbi csoportot további két részre választva: a 26 legjelentősebb lélekszámfogyást elszenvedő települések csoportját (például Budapest V., VI., VII. kerülete, Dunaújváros) elkülönítve a mérsékelt fogyást megéllő, zsugorodó városok csoportjától (239).

A 2. táblázatban bemutatott leíró statisztikák alapján megállapítható, hogy a növekvő népességű (jellemzően szuburbán zónában található) városok esetében a vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése már a 2001-ben is csekély mértékű volt, s ez az elkülönülés tovább mérséklődött a vizsgált évtizedben. A fogyó népességű városok mindkét csoportjára jelentősebb mértékű térbeli elkülönülés volt jellemző 2001-ben, ám a medián értékek változása eltérő utat vázol a két csoportra. Az intenzív lélekszámfogyású városok csoportjában a 2011-es középérték mérséklődő szegregációt jelez, ezzel szemben a mérsékelt fogyással jellemezhető zsugorodó városok körében a térbeli elkülönülés erősödését jelzik az indexértékek (erőteljes polarizálódás mellett). Ez az eredmény különösen fontos, mert a csökkenő népességű nagyvárosokban megfigyelhető lakóhelyi szegregációval kapcsolatban mind Petsimeris (1998), mind pedig Fol (2012) a térbeli elkülönülés erősödését írta le, ami a vizsgált hazai városok körében korántsem tekinthető törvényszerűnek (2., de különösen a 3. táblázat). A népszámlálási mikroadatok alapján a hazai városok közt is megfigyelhetőek olyan esetek, ahol a népesség csökkenése a lakóhelyi szegregáció fokozódásával járt együtt, ám ez korántsem tekinthető univerzális jelenségnek. A vizsgált népszámlálási adatok alapján nem állíthatjuk, hogy önmagában a csökkenő lélekszám szükségszerűen a térbeli elkülönülés erősödésével járna együtt. (A megállapítás a vizsgált társadalmi csoport, időszak, az alkalmazott területi lép-ték és indexszámítási módszertanra vonatkoztatható.)

Az országos kép összességében kedvezőnek tűnik, ám az átlag kedvező értékei mögött rendkívül polarizált világ húzódik meg. Miközben a szegregációs index medián értéke csökkenést mutatott az ezredfordulót követő első évtizedben, a városok egy szűk részében markánsan megjelenik, sőt nagy részükben idővel

2. táblázat: A szegregációs index értékeinek alakulása a hazai városok növekvő, fogyó és erősen fogyó lakosságú csoportjaiban (2001, 2011)

The change of the segregation index scores in the growing, shrinking and rapidly declining Hungarian cities (2001, 2011)

Mutató	Összes		Zsuorodó		Erősen fogyó		Növekvő népességű	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Átlag	0,054	0,058	0,060	0,066	0,050	0,052	0,039	0,038
Medián	0,045	0,043	0,051	0,053	0,045	0,039	0,032	0,029
Minimum	0,007	0,006	0,007	0,006	0,018	0,011	0,013	0,007
Maximum	0,284	0,332	0,284	0,332	0,113	0,148	0,144	0,207
Szórás	0,036	0,049	0,039	0,054	0,025	0,039	0,024	0,031
Városok száma	350		239		26		85	

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 és 2011, 350 hazai város, illetve fővárosi kerület mikroadatai alapján saját számítás és szerkesztés (dőlt számokkal kiemelve az emelkedő értékpárokat)

még fokozódik is a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése. Jól érzékelteti a polarizációs tendenciát, hogy a szegregációs index átlagos értékének (ami 2001-ben 0,054 volt) kétszeresénél húzva meg a határt, 2001-ben 22 település esetében lehetett jelentős szegregációról beszélni, azonban 2011-re az azonos módon lehatárolt jelentős lakóhelyi szegregációval jellemezhető települések száma jelentősen megnőtt (37-re). Fontos rámutatni, hogy a lakóhelyi szegregáció mindkét időpontban a kis- és középvárosi szegmensben és nem a nagyvárosokban, illetve fővárosi kerületekben bizonyult jelentős mértékűnek.

A vizsgált évtizedben csupán három város: Gönc, Balkány, Vámospercs tudott kikerülni a csoportból, miközben 18 város került be a jelentős lakóhelyi szegregációval jellemezhető települések közé. Tizenkilenc város pedig – Nyírbátor, Tiszavasvári, Heves, Encs, Alsózsolca, Karcag, Felsőzsolca, Hajdúhadház, Szendrő, Nyíradony, Ózd, Pacsa, Csenger, Tiszalök, Lengyeltóti, Mátészalka, Nagyecsed, Putnok, Kiskunhalas – mindkét időpontban a jelentős lakóhelyi szegregációval jellemezhető városok csoportjába került, jelezve a jelenség időbeli stabilitását. Hangsúlyozzuk, hogy a választott indexszámítási mód mellett a jelentős lakóhelyi szegregáció azt jelenti, hogy a kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoport tagjai térben koncentráltan jelennek meg, telepszerű képződményeket hozva létre.

A jelentős térbeli szegregációval jellemezhető települések túlnyomó többsége a lélekszám csökkenése jellemző – az érintett 37 hazai város közül csupán 3 esetben nőtt a lakónépesség (Ibrány, Ráckeve, Tiszalök) 2001 és 2011 közt. Bár pozitív természetes szaporodást regisztrálhattunk 6 város esetében (Felsőzsolca, Hajdúhadház, Ibrány, Mátészalka, Nyírbátor, Szendrő, Tiszavasvári), a vándorlási egyenleg negatívuma – Ibrány kivételével – erodálta e természetes növekedés hatását. Ráckeve és Tiszalök esetében a vándorlási egyenleg pozitívuma ellentételen tudta a természetes fogyásból eredő lélekszámvesztéséget. A jelentős

lakóhelyi szegregációval jellemezhető városok nagyobb részét (62,1%) kettős – természetes és vándorlási – veszteség sújtotta.

Sajátos csoportot alkotnak azok a városok, ahol az ezredforduló időszakában regisztrált jelentősebb térbeli elkülönülés a vizsgált időszak végére mérséklődött. A már korábban említett Gönc, Balkány, Vámospércs mellett ide sorolható még Szendrő és Sajóbáony is. E településeken annak ellenére mérséklődött a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport térbeli elkülönülése, hogy helyi közösségen belüli arányuk tartósan magas szinten (20-28%) ragadt, jóval az országos kisvárosi átlagot jelentő 13,8% felett. Ez pedig arra utalhat, hogy ugyan a szegregátumok elkülönülése mérséklődött, de féltő, hogy ez nem a sikeres antiszegregációs programok számlájára írható, hanem maguk a települések szegregálódnak.

Jelentősége miatt érdemes röviden áttekinteni a fővárosi helyzetet is. Budapest kerületeit már az ezredforduló idején is alacsony indexérték jellemezte, 2011-re pedig tovább mérséklődött (átlag: 0,0318 – 0,0288; medián pedig 0,0258–0,222), azaz illeszkedett az országos polarizációs tendenciához. A vizsgált társadalmi csoport térbeli elkülönülése leginkább a IX. (Ferencváros), a VIII. (Józsefváros), illetve a XIII. (Angyalföld) kerületet jellemezte, de a szegregáció mértéke országos összehasonlításban nem tekinthető különösebben magasnak, hiszen 2011-ben a legmagasabb értéket (0,0698) mutató Ferencváros is alig haladta meg a városi átlagot (0,0582). A lakóhelyi szegregáció fővárosban tapasztalt mérséklődését nagyban segítette a vizsgált társadalmi csoportba tartozók számának zuhanásszerű csökkenése (-59.6%), amelyben szerepet játszhatnak az országos szintre is ható folyamatok, mint például a képzetlenebb korosztályok kikerülése a gazdaságilag aktív korból, vagy a különböző képzési, továbbképzési programok révén javuló képzettségi szint. A főváros esetében, ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk, hozzájárul ehhez a markáns dzsentrifikáció is, amelynek eredőjeként a vizsgált társadalmi csoportot magasabb státuszú csoportok váltják fel.

Térképen ábrázolva (3. ábra) a hazai városokra számított szegregációs index értékeit, látható, hogy a társadalmi, gazdasági dimenziók esetén oly sokszor hatásos fejlett-fejletlen térségi felosztás ebben az esetben nem feltétlenül segíti a tájékozódást. Hiszen fejlettnek tekintett régiókban is találunk erőteljes szegregációval jellemezhető városokat (pl. Tatabánya, Bicske, Ajka, Ráckeve, Nagymaros), míg fejletlen térségekben is találni relatíve homogén településeket (pl. Tokaj, Szécsény, Dévaványa). Az azonban nyilvánvaló, hogy a Tiszántúl, Észak-Alföld, és Észak-Magyarország városai körében gyakoribb a sötétebb árnyalat, jelezve a társadalmi csoportok élesebb elkülönülését. Fontos rámutatni, hogy olyan meghatározónak vélt tényezők, mint az aprófalvas jelleg, a cigány nemzetiségűek magas aránya, illetve a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet nem feltétlenül vezetnek hasonló szegregációs mintázat kialakulásához, hiszen Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a hasonló körülmények ellenére is az együttélés más-más mintázatai alakultak ki.

3. ábra: Lakóhelyi szegregáció a hazai városok körében 2011-ben (szegregációs index értékei)
Residential segregation index scores in urban areas (2011)

Forrás: KSH Népszámlálás 2011 mikroadatai alapján saját számítás és szerkesztés

Sem a tágabb térség gazdasági fejlettsége, sem a település mérete nem tekinthető meghatározó tényezőnek a vizsgált társadalmi csoport lakóhelyi szegregációja tekintetében (3. táblázat). Általános az a felfogás, hogy a nagyvárosokban inkább megfigyelhető a társadalmi csoportok térbeli elkülönülése, mint a kisebb településeken, de látnunk kell, hogy az összkép árnyaltabb. A 2001-es adatok alapján a százezer főnél népesebb hazai nagyvárosok esetében valóban magas középérték volt jellemző, ám ez a helyzet egyetlen évtized alatt megváltozott. A nagyvárosokra jellemző térbeli elkülönülés mértéke ugyanis a 25-50 ezer fős, hazai viszonylatban középvárosnak tekinthető települési körre jellemző középérték alá süllyedt. Lehet, hogy ez csupán egy rövidtávon érvényesülő sokk eredménye, de a tereptapasztalatok azt a benyomást erősítik, hogy a hazai középvárosok fokozódó lakóhelyi szegregációja tartós folyamat lesz, miközben a nagyvárosokban a társadalmi-térbeli szegregáció további mérséklődése valószínűsíthető.

Az intenzíven fogyó városok körében minden népességkategóriában a leghátrányosabb társadalmi csoport térbeli elkülönülésének mérséklődése figyelhető meg a 2011-es adatokból számított szegregációs index medián értékei alapján (3. táblázat). Ezzel szemben a növekvő népességű városok (pl. Szentendre, Gyömrő, Zsámbék) alacsony szintről indulva értek el további mérséklődést, ami homogenizálódásukat jelzi. A zsugorodó városok legnépesebb csoportjában a szegregációs index értéke összességében emelkedett, de ez egyrészt az 5 ezer főnél kisebb városok (pl. Örkény, Pacsá) növekvő értékéből, másrészt az 5-25 ezer fő közötti középvárosi kategória stagnálásából adódott. A vizsgált évtizedben folytatódott a középvárosok térbeli szegregálódása, illetve a kisvárosok körében is megindult a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoport térbeli elkülönülése.

3. táblázat: A szegregációs index medián értékei a városok népességkategória és -dinamika szerinti bontásában (2001, 2011)

Median segregational index score by settlement size and population dynamics (2001, 2011)

Népességkat.	Év	Összes		Zsugorodó		Erősen fogyó		Növekvő népességű	
		2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
-	4 999	,043	,040	,039	,043	,047	,042	,030	,031
5 000	24 999	,046	,046	,057	,057	,045	,042	,028	,028
25 000	49 999	,051	,051	,066	,061	,034	,020	,036	,029
50 000	99 999	,032	,029	,044	,032	,023	,022	,024	,025
100 000	-	,054	,050	,040	,035	-	-	,064	,054
Összesen		,045	,043	,051	,053	,045	,039	,032	,029

Forrás: KSH Népszámlálás 2011 mikrodadatai alapján saját számítás (dőlt számokkal kiemelve a növekvő, illetve stagnáló értékpárokat)

Összefoglalás

A lakóhelyi szegregáció és a lélekszámvesztés összekapcsolására tett kísérlet illeszkedik a nemzetközi szakmai diskurzushoz, ugyanakkor annak szokásos kerekeit meghaladva, nem csupán az érdeklődés középpontjában lévő nagyvárosokat, hanem a kis- és középvárosokat is vizsgálja. A szegregáció vizsgálata során egy kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoport (képzetlen és nem foglalkoztatott aktív korúak) lakóhelyi elkülönülését vizsgáltam a 2001. és 2011. évi népszámlálások adatainak felhasználásával. E csoport városi lélekszáma erőteljes csökkenést mutatott a vizsgált évtizedben, ugyanakkor a csökkenés differenciált volt, a fővárosban és a megyei jogú városokban jóval erőteljesebb volt ez az összehúzó hatás, mint a kis- és középvárosok körében. A népszámlálási adatok (2001, 2011) számlálókörzeti szintű adatainak felhasználásával készített szegregációs indexértékek révén megállapíthattuk, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoport tagjai a legszűkebb lakóhelyük (számlálókörzet) tekintetében jellemzően nem különülnek el élesen a jobb társadalmi helyzetűektől. Az egyes településeken megfigyelhető lakóhelyi szegregáció mértéke időben meglehetősen stabilnak mondható, ami az útfüggés erejére mutat. Az átlag mögött ugyanakkor erősen polarizált városi világ húzódik meg, ahol egyetlen évtized alatt is egyrészt dinamikusabban bővült a jelentős szegregációval jellemezhető városok köre, másrészt a kedvező helyzetű, alacsony mértékű lakóhelyi elkülönüléssel jellemezhető városokban tovább javult a helyzet. A vizsgálat eredményei közül új eredménynek tekinthető, hogy a hazai zsugorodó nagyvárosokban – a mérvadó szakirodalom által jelzett fokozódó szegregációval szemben – nem mutatkozik a lakóhelyi elkülönülés erősödése, éppen

ellenkezőleg, a szegregáció mérséklődését tapasztalhattuk a vizsgált időszakban. Hasonló módon mérséklődött a lakóhelyi szegregáció a legjelentősebb lélekszámvesztésget elszenvedő városok (26) körében. A zsugorodó városok egy markáns csoportjában valóban megfigyelhető a lakóhelyi szegregáció fokozódása, de ez nem általában a zsugorodással hozható összefüggésbe, hanem feltételezhetően helyi sajátosságokhoz köthető. Ezzel kapcsolatban fontos felvetni annak lehetőségét, hogy a vizsgált kedvezőtlen társadalmi helyzetű csoport összetétele egyetlen évtized alatt érdemben megváltozhatott, és hogy a kedvezőtlen társadalmi helyzet városi szinten (is) mindinkább etnicizálódik.

Jegyzet

- 1 A jelen dokumentum a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálás 2001 és 2011 adatállományai felhasználásával készült. A dokumentumban foglalt számítások és az azokból levont következtetések kizárólag a szerző szellemi termékei.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH által támogatott (K 119465) a „Helyi közpolitikák és a marginalitás (újra)termelődése hanyatló városokban” címet viselő kutatás keretein belül készült.

Irodalom

- Arapoglou, V. (2006): Immigration, segregation and urban development in Athens: the relevance of the LA debate for the Southern metropolises. *The Greek Review of Social Research*, 121., 11–38. <https://doi.org/10.12681/grsr.9567>
- Arbaci, S. (2007): Ethnic segregation, housing systems and welfare regimes in Europe. *European Journal of Housing Policy*, 7., 401–433. <https://doi.org/10.1080/14616710701650443>
- Arbaci, S., Malheiros, J. (2010): De-segregation, peripheralisation and the social exclusion of immigrants: Southern European cities in the 1990s. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2., 227–255. <https://doi.org/10.1080/13691830903387378>
- Audirac, I. (2005): Information technology and urban form: challenges to smart growth. *International Regional Science Review* 2., 119–45. <https://doi.org/10.1177/0160017604273624>
- Beluszky P., Győri R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1–2., 1–30. <https://doi.org/10.17649/TET.13.1-2.510>
- Berényi B. E. (2010): *Történelmi városrészek átalakulásának társadalomföldrajzi vizsgálata Budapest belvárosában*. Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola, Budapest
- Berry, B. J. L. (ed.) (1977): *Urbanization and Counter Urbanization*. Sage, London
- Castells, M. (2000): *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishing, Cambridge, MA, USA
- Bocquier, P. (2014): *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights*. Demographic Research. New York: United Nations. <https://doi.org/10.4054/demres.2005.12.9>

- Burkholder, S. (2012): The new ecology of vacancy: Rethinking land use in shrinking cities. *Sustainability*, 4., 1154-1172. <https://doi.org/10.3390/su4061154>
- Cole, I. (2006): Hidden from history? Housing studies, the perpetual present and the case of social housing in Britain. *Housing Studies*, 2., 283-295. <https://doi.org/10.1080/02673030500484893>
- Clotfelter, C. T. (2004): *After Brown: The Rise and Retreat of School Desegregation*. University Press, Princeton
- Cunningham-Sabot, E., Fol, S. (2009): Shrinking cities in France and Great Britain: A silent process? In: Pallagst, K. (ed.): *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*. Center for Global Metropolitan Studies, Institute of Urban and Regional Development, and the Shrinking Cities International Research Network, Berkeley CA, 17-27.
- Csanádi G., Ladányi J. (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben való vizsgálata Budapesten. *Szociológia*, 1., 1-15.
- Csanádi G., Ladányi J. (1992): *Budapest térbeli-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Csanádi G., Csizmady A., Kőszeghy L., Tomay K. (2007): A városrehabilitáció társadalmi hatásai Budapesten. In: Enyedi Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 93-119.
- Enyedi Gy. (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Fol, S. (2012): Urban shrinkage and socio-spatial disparities: Are the remedies worse than the disease? *Built Environment*, 2., 259-275. <https://doi.org/10.2148/benv.38.2.259>
- Göler, D. (1999): Postsozialistische Segregationstendenzen: Sozial- und bevölkerungsgeographische Aspekte von Wanderungen in Mittelstädten der Neuen Länder. Untersucht an den Beispielen Halberstadt und Nordhausen. *Bamberger Geographische Schriften*, Heft Nr. 18, Selbstverlag: Fach Geographie an der Universität Bamberg
- Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M., Mykhnenko, V. (2014): Conceptualizing urban shrinkage. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 7., 1519-1534. <https://doi.org/10.1068/a46269>
- Halász L. (2017): *A posztindusztriális kor zsugorodó városai. Alternatív városfejlesztési típus vagy urbanizációs zsákutca? Államtudományi Műhelytanulmányok. A magyar tudomány napja a Délvidéken* (Vol. 19). Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest. https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/WP_2017_19_A_magyar_tudomany_napja_a_Delvideken.pdf (Letöltve: 2019.04.15.)
- Harvey, D. (2013): Az urbanizációs folyamat a kapitalizmusban: egy elemzési keret. In: Jelinek Cs., Bodnár J., Czirfusz M., Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan, Budapest, 55-88. (eredeti kiadás: 1978: The urban process under capitalism: a framework for analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1-4., 101-131.)
- Hollander, J.B., Németh, J. (2011): The bounds of smart decline: a foundational theory for planning shrinking cities. *Housing Policy Debate*, 3., 349-367. <https://doi.org/10.1080/10511482.2011.585164>
- Hollander, J. B. (2018): *An Ordinary City: Planning for Growth and Decline in New Bedford, Massachusetts*. Palgrave Macmillan, New York, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-60705-4>
- Hoyt, H. (1939): *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Federal Housing Administration, Washington, DC
- Ihlanfeldt, K. R., Sjoquist, D. L. (1998): The spatial mismatch hypothesis: A review of recent studies and their implications for welfare reform. *Housing Policy Debate*, 4., 849-892. <https://doi.org/10.1080/10511482.1998.9521321>
- Kabisch, S., Haase, A., Haase, D. (2006): *Beyond growth-urban development in shrinking cities as a challenge for modeling approaches*. IEMSS Annual Conference, 1-6. http://eris.tu-graz.ac.at/pub/landsaving/e6_e3_leipzig/Leipzig_Archives_international_22-09-08/BEYOND_GROWTH_%96_URBAN_DEVELOPMENT_IN_SHRINKING_CITIES_AS_A.pdf (Letöltve 2018.09.14.)
- Kertesi G., Kézdi G. (1997): *Cigány etnikai gettók: Az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeti adatai alapján készült elemzés*. <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a124.pdf> (Letöltve: 2014.06.03.)
- Kertesi G., Kézdi G. (2014): Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 6., Magyar Tudományos Akadémia

- Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest
- Konrád Gy., Szelényi I. (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kovács Z., Szirmai V. (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom* 1., 1-19. <https://doi.org/10.17649/TET.20.1.1036>
- Koziol, M., Veit, A., Walther, J. (2006): *Stehen wir vor einem Systemwechsel in der Wasserver- und Abwasserentsorgung? Sektorale Randbedingungen und Optionen im stadttechnischen Transformationsprozess Textverarbeitung*. Forschungsverbund netWORKS, Heft 22, Berlin
- Kühn, M. (2015): Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-Spatial Inequalities. *European Planning Studies*, 2., 367-378. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.862518>
- Ladányi J. (1989): A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten. *Valóság* 6., 73-89.
- Ladányi J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Ladányi J., Virág T. (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. *Kritika*, 7-8., 2-8.
- Leal, J. (2004): Segregation and social change in Madrid Metropolitan Region. *The Greek Review of Social Research*, 113., 3-24. <https://doi.org/10.12681/grsr.9219>
- Lennert J., Kovács A. D., Farkas J. Z., Bódi F. (2014): Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban. *Esély*, 6., 3-19.
- Malheiros, J. (2002): Ethni-cities: Residential patterns in the Northern European and Mediterranean metropolises - Implications for policy design. *International Journal of Population Geography*, 2., 107-134. <https://doi.org/10.1002/ijpg.247>
- Martinez-Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S., Cunningham-Sabot, E. (2012): Shrinking cities: Urban challenges of globalization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2., 213-225. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01092.x>
- Massey, D. S., Denton, N. A. (1988): The dimensions of residential segregation. *Social Forces*, 2., 281-315. <https://doi.org/10.2307/2579183>
- Massey, D. S., Denton, N. A. (1993): *American Apartheid and the Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge MA
- Musterd, S., Ostendord, W. (2003): Urban Segregation and the Welfare State. *Urban Segregation and the Welfare State*. Routledge, London, <https://doi.org/10.4324/9780203448533>
- Mykhnenko, V., Turok, I. (2008): East European cities - Patterns of growth and decline, 1960-2005. *International Planning Studies*, 4., 311-342. <https://doi.org/10.1080/13563470802518958>
- Oswalt, P. (Ed.). (2005): *Shrinking cities*. Kulturstiftung des Bundes, Hatje Cantz and Art Publishers, Ostfildern-Ruit [Germany], New York
- Pallagst, K. (2013): *Shrinking Cities: International Perspectives and Policy Implications*. Routledge, New York, <https://doi.org/10.4324/9780203597255>
- Peach, C. (1996): Good segregation, bad segregation? *Planning Perspective*, 4., 379-398.
- Petsimeris, P. (1998): Urban decline and the new social and ethnic divisions in the core cities of the Italian industrial triangle. *Urban Studies*, 3., 449-466. <https://doi.org/10.1080/0042098984853>
- Pirisi G., Máté É. (2014): Zsugorodó kisvárosok - kincstári optimizmus. *Területfejlesztés és Innováció*, 2., 28-39.
- Popper, D. E., Popper, F. J. (2002): Small can be beautiful: Coming to terms with decline. *Planning*, 7., 20-3.
- Sassen, S. (2001): *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press, Princeton, NJ
- Sousa, S., Pinho, P. (2015): Planning for shrinkage: Paradox or paradigm. *European Planning Studies*, 1., 12-32. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.820082>
- Timár J., Nagy E. (2007): A középvárosi dzsentrifikáció és társadalmi hatásai a poszt-szocialista Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 293-317.
- Tóth J., Méreiné Berki B., Málóvics Gy., Juhász J. Boros L., (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 3., 62-84. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859>

- van de Kaa, D. J. (1987): Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 1., 1-59.
- van den Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L. H. (1982): *Urban Europe, a Study of Growth and Decline*. Elsevier Ltd., London
- van Kempen, R., Özüekren, A. S. (1998): Ethnic segregation in cities: New forms and explanations in a dynamic world. *Urban Studies*, 10.,1631-1656. <https://doi.org/10.1080/004209898408>
- Wiechmann, T. (2009): Conversion strategies under uncertainty in post-socialist shrinking cities: The example of Dresden in Eastern Germany. In Pallagst, K. (ed.): *The Future of Shrinking Cities-Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*. Center for Global Metropolitan Studies, Institute of Urban and Regional Development, and the Shrinking Cities International Research Network, Berkeley, 5-16.